

عکاسی زیارت

در حال حاضر از میان حدود ۱۳۰۰ عکاسی موجود در مشهد حدود ۳۵۰ تا ۴۰۰ عکاسی به کار عکاسی زیارتی می‌پردازند. این عکاسی‌ها مطابق روال گذشته، متراکم در ناحیه مرکزی، حول حرم مطهر رضوی است. در ابتدای امر چنین به نظر می‌رسید که با توجه به افزونی دوربین‌های شخصی و در دسترس بودن بیش از حد امکانات عکاسی، با رشد منفی در این بخش روبه‌رو باشیم اما به دلایلی که خواهد آمد این ازدیاد امکانات عکاسی، نه تنها باعث کندی روند آن نشده که عکاسی زیارتی طی سال‌های گذشته رشد تقریباً صد درصدی (در مقایسه با حدود ۲۰۰ عکاسی در سال ۱۳۷۳ و حدود ۴۰۰ عکاسی تا سال ۱۳۸۵) پیدا کرده است.

پیشینه‌ی عکاسی زیارتی

از ابتدای دوره‌ی پهلوی (۱۳۰۵ شمسی) با رشد روز افزون عکاسی و افزایش عکاسان فوری و دوره گرد همراه با دوربین‌های چوبی فوری اطراف حرم مطهر رضوی، جایگاهی شد برای استقرار گروهی از این عکاسان در کنار بساطی‌های اجناس مختلف قابل ارائه به زوار. از عکاسان قدیمی و سردمداران این گروه می‌توان به ابراهیم ذهبی معروف به سیاح^۱، رسول عرب لین^۲، کریم همایونفر^۳، عباس شاديفر^۴ علی و صفر گلرخ، محمد نصرت^۵، رحمت ا. خانزاده، ابوالفضل فرهمند^۶

چکیده

عکاسی زیارتی را می‌توان به عنوان مردمی‌ترین ژانر عکاسی در زیر مجموعه‌ی عکاسی فوری قرار داد. این نوع عکاسی در مشهد، قم و کربلا دیده شده است. مقاله‌ی حاضر در ارتباط با نحوه‌ی حضور، دلایل شکل‌گیری و رشد و ویژگی‌های عکاسی زیارتی با توجه به آنچه در تحقیقات میدانی در اطراف حرم مطهر حضرت امام رضا (ع) در مشهد طی سال‌های ۱۳۷۲ تا ۱۳۸۵ انجام شده، به رشته‌ی تحریر در آمده است.

واژگان کلیدی: عکاسی، عکاسی زیارتی، عکاسی حرم بارگاهی، حرم امام رضا، زیارت، عکاسی فوری

مقدمه

عکاسی زیارتی یا حرم بارگاهی، در زیر گروه عکاسی فوری قرار گرفته و یکی از مردمی‌ترین انواع عکاسی است. در این نوع عکاسی که در شهرهای زیارتی یا گرفته و به طور عمده در مشهد وجود دارد، ویژگی‌هایی دیده می‌شود که منحصر به فرد است.^۱ تعداد عکس‌های گرفته شده، گستره‌ی انتشار آن در داخل و خارج از کشور و عدم ایجاد آرشيو از ویژگی‌های خاص آن به شمار می‌رود.

مشهدی چوروخ مدیر عکاسخانه اطمینان، حمید عرب لین^۱ و... اشاره داشت. عکاسان قدیمی در ابتدا با قرار دادن زائر در مقابل مجموعه‌ی حرم مطهر رضوی، از آنان عکس یادگاری می‌گرفتند. اما با توجه به تغییراتی که در اطراف حرم روی داد و هم‌چنین پیشرفت ابزار نورپردازی و امکان عکاسی در آتلیه، کشیدن پرده از حرم و بارگاه شایع شد. به تدریج با افزایش ابزار و لوازم دیگر به آن کار به جایی رسید که برای جلب رضایت مشتری انواع مختلف مونتاژ عکس باب شد.

در حال حاضر حدود چهل تن از عکاسان قدیمی این بخش در قید حیاتند که حدود بیست و پنج نفر از آنان کم و بیش در رفت و آمد به مغازه‌های خود هستند اما تنها چهار یا پنج نفر آنان به کار مشغولند.

علل افزایش عکاسی زیارتی

در سال‌های اخیر بر تعداد عکاسان این بخش افزوده شده که به علل زیر می‌توان اشاره داشت :

- رشد جمعیت
- نبودن کار
- راحت تر بودن آموختن عکاسی با توجه به رشد امکانات عکاسی دیجیتال

- کاهش کنترل‌های صنفی با توجه به مقررات جدید
- بالا بودن تقاضا

ویژگی‌های عکاسی زیارتی

- مهم‌ترین ویژگی این نوع عکاسی نداشتن آرشیو است و علت آن نیز نوع مشتری است. مشتریان این بخش زائرین هستند که به دلیل عدم مراجعه برای چاپ مجدد، نیاز به آرشیو را ایجاد نکرده‌اند.

- بارز بودن جنبه‌ی یادگاری و تقدس این نوع عکس‌ها (یکی از خواسته‌های مشتریان این نوع عکس، قراردادن عکس متوفیان خویش در منظره‌ی حرم بارگاهی برای کسب آمرزش است)

- استفاده از پس‌زمینه‌های منقش به حرم مطهر رضوی

- سرعت در ارائه‌ی کار به مشتری

- پایین بودن میزان اطلاعات عکاسی

بیشتر عکاسان این بخش

- اغلب عکاسان این بخش از میان طبقات غیرمرفه هستند.

- کنترل کیفیت کار و میزان تعداد این عکاسان بسیار سخت است.

- عکاسان فصلی در میان آنها پیدا می‌شوند. (تا قبل از کنترل‌های اخیر بسیاری از قهوه‌خانه‌ها در فصل تابستان و عید، محلی برای گرفتن عکس‌های زیارتی می‌شد.)

- عکس‌های این گروه تا دورترین نقاط ایران و جهان منتشر شده است و کمتر عکسی این گستره را در انتشار دارد.

- تعداد عکس‌های گرفته شده در این گروه بسیار زیاد است.

- فراخوان مشتری و کار تبلیغاتی توسط افراد و در جلوی مغازه‌ها صورت می‌گیرد.

- این بخش از تنوع مشتری بالایی برخوردار است.

رویکرد تازه در این نوع از عکاسی

عکاسان این بخش به خواست مشتری از قرارگیری در طبیعی‌ترین و واقعی‌ترین منظره‌ی حرم و بارگاه رضوی از دیرباز تلاش فراوانی در ارائه‌ی بهینه کار داشته‌اند. این تلاش‌ها در طی سال‌ها کار منجر به ایجاد انواع فتومونتاژها و کلاژهای عکسی شد. سختی نوردهی‌های

عکاسان عکس‌های پس زمینه

علی فرطی، امیر فرطی، محمد جاذبی، قاسم زاده (عکاسی خاتون در بازارچه حاج آقا جان)، حسن توکلی عکاس آستان قدس و تک عکس‌هایی که توسط عکاسان خبری برای پوشش خبری دادن به بازدیدهای حرم گرفته شده، این عکاسان را تشکیل می‌دهند.

چیدمان عکاسی‌های حرم بارگاهی

از آنجا که عکاسی‌های حرم بارگاهی تا حد امکان در معرض دید مشتریان قرار دارند و بخش عمده‌ای از کار تبلیغاتی به این شکل انجام می‌شود، از پرده‌های حرم بارگاهی، مجسمه‌های آهو و شتر، پاپا نوئل، لباس‌های عربی، هندی و... در چیدمان مغازه‌ها استفاده می‌شود. بعضی از مغازه‌ها از چاپ عکس روی ورقه‌های پلاکسی گلاس استفاده می‌کنند. و کمابیش از پرده‌های قدیمی نیز بهره می‌برند. در واقع نقش پرده‌ها در حال حاضر برای ایجاد حس است.

کیفیت نقاشی پرده‌ها

پرده‌های پس‌زمینه با چند مضمون مشخص، سقاخانه، صحن نو، ضریح، ضامن آهو، گنبد، صحنه‌ی مسموم ساختن امام رضا توسط مامون (از آخرین پرده‌های کشیده شده) و حضرت ابوالفضل روی اسب، به طور عمده دارای ویژگی‌های زیر است:

- رنگ مصرفی از انواع پلاستیک و قابل شست‌وشو است.
- قلم مصرفی درشت و به ریزه کاری‌ها چندان توجهی نمی‌شود.
- رنگ‌ها کنتراسته و برای حجم سازی به ندرت از تنالیته‌های رنگی استفاده می‌شود.
- پرسپکتیو به کار رفته در مناظر ناقص است.
- در واقع این پرده‌ها شکل ساده‌ی نقاشی‌های قهوه‌خانه‌ای هستند.

نقاشان پرده‌ها

از نقاشان قدیمی می‌توان به غلامحسین عرب لین، قوللر آغاسی، عباس آقا نقاش، محمد حمیدی، اکبر نقاش، امانی نقاش و... اشاره کرد. از نقاشانی که در گذشته برای عکاسان این بخش نقاشی کشیده‌اند قوللر آغاسی^{۱۱} را می‌توان نام برد که به دعوت عباس شاديفر به مشهد می‌آید و در عرض ۲۴ ساعت یک پرده برای او می‌کشد. قدیمی‌ترین پرده‌ی حرم بارگاهی موجود در مشهد متعلق به عکاسی محمدی است^{۱۲} که در سال ۱۳۴۲ توسط غلامحسین عرب لین^{۱۳} کشیده شد.

پراکندگی و تراکم

این عکاسی‌ها در حد فاصل حرم مطهر در چهار جهت خیابان‌های طبرسی تا میدان طبرسی - خیابان شیرازی تا میدان شهدا - خیابان امام رضا تا میدان و پایین خیابان تا پنجره‌پایین خیابان، هستند که بیشترین تراکم مربوط به ترتیب خیابان طبرسی و کوچه‌های اطراف آن و خیابان امام رضا و کمترین تعداد مربوط به پایین خیابان می‌باشد.

مشتریان

از نظر وضعیت اقتصادی زائرین در قسمت طبرسی از رفاه کمتر و

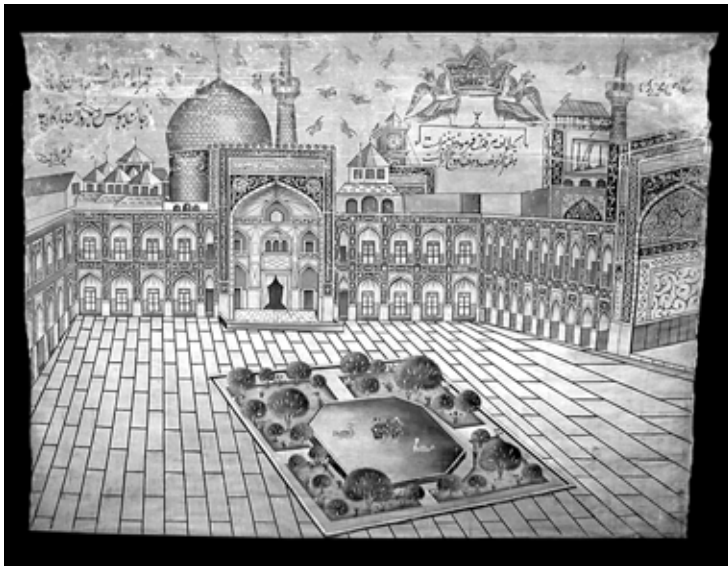
مکرر به کاغذ در لابراتوار و برش‌های دقیق عکس‌ها که بالا رفتن هزینه را نیز دربرداشت، باعث شد در میان عکاسان خلاق‌تر این بخش فکر استفاده از امکانات جدید کامپیوتر و فتوشاپ و دوربین‌های دیجیتالی پیش بیاید.

شروع این حرکت توسط علی فرطی^۹، امیر فرطی و محمد جاذبی^{۱۰} در سال ۱۳۷۷ صورت گرفت. آنان با گرفتن عکس از حرم و نیز استفاده از تصاویری که سایر عکاسان گرفته بودند و مونتاژ تصاویر در کامپیوتر دست به ایجاد پس‌زمینه‌های متنوع و جذابی برای عکس‌های حرم بارگاهی زدند. علی فرطی از سال ۱۳۸۰ با خرید آخرین مدل لابراتوارهای چاپ عکس از ژاپن و هم‌چنین تولید ۱۵۰ سی دی از پس‌زمینه‌های مونتاژ شده‌ی خود و توزیع آنها بین عکاسان و نیز تهیه‌ی ۱۵۰ کامپیوتر برای این عکاسی‌ها (این عکاسان از دوربین‌های دیجیتالی استفاده می‌کردند)، حرکتی را در مشهد ایجاد کرده که باعث رونق این نوع عکاسی شده است. وضوح بالای عکس‌ها و کیفیت رنگ خوب به اضافه پس‌زمینه‌های متنوع از حرم بارگاه رضوی سبب شده زائرین در مقایسه با عکس‌های گرفته شده توسط خودشان، گرایش به تهیه‌ی عکس از این عکاسی‌ها پیدا کنند. لازم به ذکر است که این عکس‌ها نسبت به تمامی نقاط ایران از قیمت پایینی برخوردار است.

بعضی از عکاسان در موارد خیلی فوری چاپ را توسط پرینترهای کوچک در مغازه‌های خود انجام می‌دهند که از کیفیت چاپ و ماندگاری بالایی برخوردار نیست. در حال حاضر بالای ۹۵ درصد عکاسی‌های حرم بارگاهی از عکاسی دیجیتالی استفاده می‌شود. در کنار رونق این نوع عکاسی کار قاب سازی نیز توسعه یافته است.

مباشر فنی

مباشران فنی اجزاء جدید عکاسی‌های دور حرم را تشکیل می‌دهند. این افراد به دلیل عدم تسلط عکاسان زیارتی به امور کامپیوتر، به کار گرفته شده‌اند.

در بخش خیابان امام رضا از وضعیت اقتصادی بهتری برخوردارند. از نظر ملیتی زائرین از سراسر جهان و دور افتاده‌ترین نقاط ایران مشتری این عکس‌ها هستند. عرب‌های حوزه‌ی خلیج فارس و عراقی‌ها از مشتریان اروپا قرص این نوع عکس‌ها هستند.

لابراتوارهای چاپ عکس

کار چاپ عکس‌های این گروه در لابراتوارهای لایبران، جاذبی، آفتاب، طوس و میلاد که البته بیشتر در لابراتوارهای میلاد و جاذبی صورت می‌گیرد. کاغذهای مورد مصرف رویال، کونیکا و کانون است.

نتیجه

عکاسی زیارتی طی دوران حضور خود توانسته با تغییرات تکنولوژی تطبیق یافته و نقش خود را به خوبی به انجام برساند. جالب است که تئوری مدونی در پس این زایش و استمرار وجود ندارد و تنها پاسخ به

نیازی برخاسته از عمق وجود مشتری زائر برای بردن سوغاتی از مکان مقدس به شهر و روستای خود است و عکاسان این بخش متناسب با آن پاسخ می‌دهند. به نظر می‌رسد این سیر رو به آینده هم‌چنان در جریان بوده و برای این جریان از درون خود راه حل می‌یابد.

سپاسگزاری

از تمامی عکاسان دور بست در مشهد به خصوص آقایان ابراهیم سیاح، حمید عرب لاین، فرطی و جاذبی و مسئولین اتحادیه عکاسان مشهد که طی سال‌های پژوهش این مقاله با من نهایت همکاری را داشته اند، سپاسگزارم.

پانویس‌ها:

۱- در سال ۱۳۷۳ نگارنده گزارشی از این نوع عکاسی به عنوان پروژه پایانی در رشته عکاسی ارائه داد که اسفند سال ۱۳۷۵ در کتاب "نگاه سبز" ویژه پنجمین جشنواره سینمای جوان منطقه یک چاپ شد و در ۱۳۸۴ در کتاب عکاسخانه ایام به چاپ رسید. گزارش تکمیلی آن در سال ۱۳۸۵ در شماره مرداد مجله عکس به چاپ رسید.
۲- در رابطه با ابراهیم ذهبی مراجعه شود به کتاب عکاسخانه ایام، ص ۶۳ تا ۶۸.

۳- رسول عرب لاین فرزند غلامحسین عرب لاین. (۱۳۰۱-۱۳۷۸) از سال ۱۳۱۹ عکاسی را در فلکه جنوبی دور حرم جنب چاپخانه خراسان انجام می‌داد. استاد او عکاسی محمدی از اهالی شاه عبد العظیم بود و در آن سال‌ها در مشهد دور بست عکاسی داشت. رسول عرب لاین مدتی نیز عکاس نظام وظیفه بود.

۴- کریم همایونفر (۱۳۰۹-۱۳۷۱) متولد قوچان. عکاسی را از عمویش رحیم رحیمی و عکاسانی در روسیه، باکو و عشق آباد آموخت. از سال ۱۳۳۹ دور بست عکاسی همایون را تاسیس کرد. او قبل از تاسیس عکاسی همایون عکاس فوری بود و مدتی در حوزه نظام وظیفه‌ی جنوب عکاسی نظامی می‌کرد. او اولین رئیس اتحادیه در مشهد بود.

۵- عباس شادیفیر متولد ۱۳۱۵، از ۱۳۳۰ دور حرم عکاسی فوری را شروع کرد و مدتی همکار غلامحسین عرب لاین بود. مدتی عکاسی شاه‌رضا را دور بست داشت. از بنیانگذاران اتحادیه عکاسان مشهد بوده و در حال حاضر عکاسی رنگین

کمان را در خیابان امام رضا اداره می‌کند.

۶- کتاب عکاسخانه ایام، ص ۵۹

۷- متولد ۱۳۲۶ و از سال ۱۳۴۸ شروع به عکاسی کرد. تنها عکاسی شبانه روزی مشهد را با نام نور رضا دور بست داشت. شاگرد اصغر خوشرو بود. در حال حاضر عکاسی و لابراتوار آریا را در میدان شریعتی مشهد اداره می‌کند.

۸- حمید عرب‌لاین متولد ۱۳۲۵ مشهد فرزند غلامحسین عرب لاین از کودکی در کنار پدرش رسول عرب‌لاین به کار عکاسی فوری پرداخت و از سال ۱۳۴۲ به بعد از کار عکاسی زیارتی دست برداشته و به کار عکاسی مستند و آتلیه‌ای پرداخت. در حال حاضر او بجز عکاسی آتلیه‌ای دارای آرشو غنی عکسی از دوران قاجار به بعد است. او مجموعه‌های عکس ارزشمندی از بیمارستان امام رضا، تظاهرات مردم در دوره‌ی انقلاب و مناظر مشهد و اطراف طی سال‌های عکاسی خود دارد.

۹- علی فرطی متولد ۱۳۳۸ از سال ۱۳۵۴ به کار عکاسی می‌پردازد. استادش جواد یوسفی، فتو مشهد، بود. او در ۱۳۷۶ اولین بار به نمایشگاهی از لوازم عکاسی در دبی رفت و از آن پس با توجه به امکانات کامپیوتر و دوربین‌های دیجیتال به حرکتی نو در عکاسی زیارتی دست زد و در حال حاضر لابراتوار میلاد در خیابان امام رضا را با پیشرفته‌ترین امکانات چاپ اداره می‌کند.

۱۰- محمد جاذبی متولد ۱۳۵۸ مشهد از پیشنانان عکاسی مدرن زیارتی است. نمونه‌های عکس تولد امام رضا، و تولد امام حسن او با استقبال بسیاری مواجه شد.....

۱۱- قولر آغاسی به دعوت عباس شادیفیر به مشهد می‌آید و در زمان کوتاهی پرده‌ای از حرم می‌کشد و برای اینکه سایرین از کار او استفاده نکنند به سرعت برمی‌گردد.

۱۲- در حدود سال ۱۳۴۲ محمدی که پیش از این در شاه عبدالعظیم عکاسی فوری کار می‌کرد، به مشهد می‌آید. غلامحسین عرب لاین به عکاسی علاقه داشت و پدرش رسول عرب‌لاین او را نزد محمدی به شاگردی می‌گذارد. دستمزد او برای این آموزش پرده نقاشی از حرم بود که در حال حاضر در اختیار حمید عرب لاین است.

۱۳- غلامحسین عرب‌لاین (۱۳۷۵-۱۳۴۱) او سی و دو سال نقاش آستان- قدس بود. امضای او در نقاشی‌های صحن‌های حرم و به خصوص صحن سقاخانه و صحن نو موجود است.